

діячів і до загальної атмосфери, що панувала в тогочасному суспільстві, зокрема, в середовищі інтелігенції.

Література

1. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 364 с.
2. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.
3. Єфремов С. О. Щоденники, 1923-1929. – К.: ЗАТ “Газета “Рада””, 1997. – 848 с.
4. Пономаренко А. Ю. Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.
5. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997.
6. Словник української мови в 11-ти томах. – К., 1970–1980.
7. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.

СЛОВНИК ПРИЄДНАНИКІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ

Ірина Мейзерська, 2010

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'374

У статті здійснено огляд основних принципів лексикографічного моделювання системи приєднанників сучасної української мови у світлі функціонально-комунікативного підходу. Побудова моделі Словника передбачає доповнення та уточнення реєстру сучасних українських приєднанників, а також лексикографічне опрацювання реєстрових одиниць на засадах системності з урахуванням їхньої структури, значення та функцій.

Ключові слова: система приєднанників, лексикографічна модель, лексикографічний параметр.

The article outlines general principles of modern Ukrainian prepositions' lexicographic modelling based on functional and communicative approach. Creating such model includes settling the register of modern Ukrainian prepositions, adding new units to it as well as systemic lexicographical presentation of their structure, semantics and functions.

Keywords: prepositional system, lexicographic model, lexicographic parameter.

Прийменники, незважаючи на свою нечисленність, є важливими структурними елементами, що виконують функцію упорядкування висловлювання і чинять значний вплив на систему та структуру сучасної української мови. Як і будь-яка інша значуща частина мови, прийменник виступає важливим лексикографічним об'єктом і потребує розроблення на засадах системності та антропоцентризму (функціонально-комунікативного підходу). Пропонована модель словника, на нашу думку, цілісно відображає функціонування прийменникової системи сучасної української мови і може бути використана як фрагмент загальномовного тлумачного словника.

Моделювання релевантних принципів лексикографування прийменників, насамперед, має базуватися на аналізі їх структури, значення та особливостей функціонування, що лягає в основу виокремлення лексикографічних типів [1].

Здатність вступати у системні зв'язки зумовлює необхідність відображення синонімії та антонімії прийменникових конструкцій, що унаочнює ономасіологічний, комунікативний аспект номінації певного типу семантико-синтаксичних відношень за допомогою різних засобів. Теоретичним підґрунтям для моделювання прийменникової системи на засадах системної лексикографії стали положення про те, що прийменник: є службовою частиною мови, функціонуючи в межах синтаксеми як цілісної єдності; має специфічні синтаксичні функції, а саме переведення субстантива в адвербіальну [2: 54] або атрибутивну позиції; має своєрідне граматичне та лексичне значення, яке відображає зовнішні орієнтири людини у просторі, часі та інших абстрактних відношеннях; має широкі зв'язки в лексичній системі мови у парадигматичному та синтагматичному аспектах; комплексно взаємодіє з одиницями

долексемного рівня – відмінковою флексією та дієслівним префіксом; бере активну участь у творенні синтаксем, має текстотвірну функцію [4].

Під час створення Словника ми орієнтувалися на якомога повнішу репрезентацію різних структурних типів прийменників, наявних у сучасній українській мові. У ньому повно та цілісно представлено первинні прості й складні, а також давні вторинні прийменники як питомий клас, центральну вісь розвитку цієї частини мови. Цей клас є закритим і не зазнає поповнення новими одиницями. Проте поряд із ним існує відкрита підсистема вторинних одиниць різного походження та структури, яка і є джерелом постійного розвитку та розширення прийменникової семантики, системи відношень, сфер уживання, а також синтаксичної структури мови загалом. Такі одиниці поки що не мають вироблених стандартів лексикографування у загальномовних тлумачних словниках (насамперед у СУМі), на що вказує відсутність у них складених прийменників, невідповідності у лексикографуванні вторинних, похідних (здебільшого відприслівникових) прийменників, зокрема варіантних та синонімічних одиниць, відсутність прийменникового розроблення деяких омонімічних одиниць, здатних виступати не лише у функції прислівників, але й прийменників тощо.

Зіставний аналіз сучасних граматичних та тлумачних словників дав змогу встановити групу складених прийменників, які остаточно усталилися в сучасній українській мові й потребують розроблення у тлумачному словнику. Ці одиниці було додано до основного реєстру прийменників, репрезентованого у СУМі, в результаті чого одержано загальний список прийменників сучасної української мови, представлений 256 одиницями: *без, біля, близько², в (у), в ім'я, в інтересах, в (у) бік, в (у) залежності від, в (у) міру, в (у) напрямі до, в (у) порівнянні з, в (у) процесі, в (у) результаті, в (у) ролі, в (у) силу, в (у) сторону, в (у) супроводі, в (у) ході, верх², вздовж (уздовж)², вище², від, близько від, від імені, віддалік від, далеко від, залежно від, збоку від, ліворуч від, недалеко від, незалежно від, неподалеку від, неподалечку від, неподалік від, оподалік від, оподаль від, подалі від, подаль від, поодалік від, поодаль від, праворуч від, раніше від, раніш від, відносно², відповідно², внаслідок (унаслідок), во, вперед (уперед)², вповдовж (уповдовж)², впродовж (упродовж)²,*

впрост (упрост)², всередині (усередині)², вслід (услід)², всупереч (усупереч), для, до, відповідно до, не до, подібно до, впритиск (упритиск) до, впритул (упритул) до, доквіт², з (із, зі, зо), з метою, з нагоди, з приводу, з розрахунку на, згідно з, нарівні з, порівняно з, поряд з, разом з, судячи з, за, вслід (услід) за, за винятком, за допомогою, за посередництвом, за рахунок, слідом за, завдяки, задля, замість, заради, збоку², зверх², зверху², звиш, здовж², з-за (із-за), ззаду (іззаду)², з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-проміж, з-понад, з-поперед, з-посеред, з-серед, зсередини² (ізсередини²), ід, к (ік), кінець², коло², коштом, край², крізь, крім, круг², кругом², мимо², між, на, зважаючи на, на адресу, на базі, на благо, на випадок, на відміну від, на ґрунті, на засадах, на знак, на зразок, на користь, на кшталт, на межі, на основі, на підставі, на противагу, на честь, на чолі, незважаючи на, навкіл², навколо², навкруг², навкруги², навперейми², над, надовкола², надовкола², назустріч², наокіл², наоколо², наокруг², наокруги², наперед², напереді², напередодні², наперекір², напереріз², наприкінці², напроти², навпроти², насеред, наспід², насподі², настрічу², насупроти², насупротив², недалеко², неподалеку², неподалечку², неподалік², нижче², о, об, обабіч², обабіч², обік², обіч², обіруч², окіл², окрай², окрім, окреме, округ², округи², опісля², оподалік², оподаль², опостін, опостінь, опріч, опріче, опроче, осторонь, перед (переді, передо), півперек², під, під знаком, під приводом, під час, після², по, побік², побіля, побіч², поблизу², поверх², повз (поз, поуз), повище², подовж², поза², позад², позаду², поздовж², покрай, помимо, поміж, помежи, помість², понад (понаді, понадо), пообіч², поперед², попереду², поперек², попід, попліч, попри, поряд², посеред, посередині², почерез, пред (преді, предо), при, пріч, про, проз, проміж, промеж, просто, проти, против, противно, протягом, ради, раніше, раніш, серед (середі, середу), скрізь², спереду², стосовно, супроти², супротив², у вигляді, у випадку, у відповідності до, у відповідь на, у зв'язку з, узбіч, ціною, через, шляхом, щодо.

З метою стандартизації подання матеріалу у словнику всі прийменники було систематизовано за походженням та структурою, на основі чого виокремлено три основні моделі словникової статті, або лексикографічні типи. До першого лексикографічного типу належать однослівні прийменники (первинні і вторинні), що не

мають омонімічних відповідників у інших частинах мови, тобто усі первинні прийменники або утворені з кількох первинних: *без, в (у), від, для, до, з, за, задля, крім, між (меж, межи), на, через, щодо*, похідні від інших частин мови (*внаслідок (унаслідок), всупереч (усупереч), завдяки, покрай, протягом, стосовно*), а також застигли відмінкові форми іменників, що перейшли до розряду прийменників, співвідносні з “адвербіалізованими безприйменниковими відмінковими субстантивними формами” [3: 281]: *коштом, ціною, шляхом*. Їх лексикографуємо в окремих словникових статтях як прийменники.

Другий лексикографічний тип об’єднує похідні однослівні прийменники, що мають омоніми серед інших частин мови, переважно прислівників та іменників. Ці прийменники слід лексикографувати окремо від омонімічних прислівників та іменників і подавати як омоніми з відповідними індексами. До цієї групи входять такі прийменники: *близько², вище², відносно², кругом², мимо², навколо², попереду², поперек²* (омонімічні з прислівниками); *кінець², край², окрай², коло², круг²* (омонімічні з іменниками); *включаючи, виключаючи* (омонімічні з дієприслівниками); *помість²* (омонімічний з часткою, сполучником). Принципи побудови словникових статей одно- і багатозначних вторинних прийменників такі самі, як і для першого лексикографічного типу.

Третій лексикографічний тип становлять складені прийменники, розроблені в межах словникових статей первинних прийменників, що входять до їх структури, завдяки чому одиниці розчленованої будови адаптовано до традиційних принципів загальномовного тлумачного словника, а саме його орієнтації на слово (*близько від, в (у) процесі, відповідно до, залежно від, порівняно з*).

Вагомим під час укладання словника є моделювання системи параметрів, яка найповніше відображає семантичні, граматичні, парадигматичні та синтагматичні особливості прийменника як частини мови. Будова конкретної словникової статті та добір параметрів для цілісного моделювання семантичної структури, системних зв’язків, сполучуваності лексеми утворюють мікроструктуру словника. У нашому словнику всі прийменники розроблено за системою спеціально дібраних обов’язкових і, за

необхідності, факультативних параметрів. Деякі факультативні параметри можуть бути характерні для цілого лексикографічного типу. Так, омонімічний параметр було використано для всіх похідних применників другого лексикографічного типу, оскільки усі вони є омонімічними з твірними прислівниками. Засіб вираження цього параметра у словнику – індекс² над ресстровим применником. Параметрична система розроблення словникових статей применників у нашому словнику може бути представлена у вигляді такої таблиці:

обов'язкові параметри	факультативні параметри
1. орфографічний;	7. фонетичний;
2. категоріальний;	8. параметр самостійності / факультативності
3. граматичний;	9. параметр однозначності / багатозначності;
4. смисловий (вказівка на характер синтаксеми);	10. ареальний;
5. семантичний;	11. фразеологічний;
6. ілюстративний	12. стилістичний;
	13. синонімічний;
	14. антонімічний;
	15. омонімічний;
	16. лексична сполучуваність

Література

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2 т. / Ю. Д. Апресян. – Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Языки русской культуры, 1995. – Т. 2. – 767 с.
2. Вихованець І. Р. Применникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
3. Граматика української мови / [О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський]. – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
4. Загнітко А. П. Применники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2007. – Вип. 15 – С. 120–131.